

اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام

مؤلف: حسین رحیمی

رحیمی، حسین، ۱۳۴۶ -

اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام / مؤلف حسین رحیمی. -- ساری: مهر

ساجده، ۱۳۸۳.

۳۱۷ ص.

ISBN: 964-8110-28-X

۲۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

کتابنامه: ص ۳۰۷ - ۳۱۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. اسلام و اقتصاد. الف. عنوان.

۲۹۷/۴۸۳۳

الف ۳/۲/۲۳۰ BP

۳۲۹۲۷-۸۳ م

کتابخانه ملی ایران

مؤلف:

مسین (میمی)

حروفچین و صفحه‌آرا:

سمانه برنجی

طراحی روی جلد:

امجد (ستگار)

ناشر:

مهر ساجده

چاپ اول:

(مستان ۸۳)

تیراژ:

۲۰۰۰ جلد

بها:

۲۵۰۰ تومان

آدرس انتشارات: ساری - فیابان فرهنگ، کوچه سیدیپور، ساختمان توسن، طبقه اول

«مق چاپ برای مؤلف محفوظ است»

تلفن: ۲۲۲۴۶۹۵ (۰۱۵۱)

بسم الله الرحمن الرحيم

میرزا محمد جعفری هرندي

آنچه در این نوشتار، تحت عنوان «اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام»، آمده، مطالبی است، متکی به مآخذ فقهی برخاسته از کتاب و سنت، که فقها رضوان الله تعالی علیهم در طول قرون متدای به اقتضای رویدادها و سؤالاتی که مطرح می شده، بازگو کرده اند.

فقها که مرجعیت افتاء و قضاوت را در جامعه عهده دار بوده اند، احکام دینی مذکور، در نصوص و مستنبط از منابع را بیان کرده و - در مقام قضاوت و حکومت - بر مصادیق منطبق می ساختند و همین کار موجب پویندگی و توسعه فقه شده است. بدیهی است، تحولات کند و تند اجتماعی و روابط گسترده یا محدود ملت ها در گستردگی یا عدم گسترش مسائل مطروحه مؤثر بوده است.

جامعه کنونی جهان که در همه شئون، به خصوص امور اقتصادی و اجتماعی، دچار تحول شگرفی گشته و این دگرگونی همچنان ادامه دارد، به آموزه های دینی جهت تسهیل روابط و حل معضلات توجه ویژه داشته و عقلای جهان بر آنند تا از باورهای دینی در این راه بهره مند شوند.

دین مبین اسلام که از آغاز هجرت پیامبر گرامی آن در رأس حکومت قرار گرفت، علاوه بر توجه به نیازهای فردی، احتیاجات اجتماعی را هم مد نظر داشته و به همین جهت پس از وجوب نماز، پرداخت زکات را در اولویت قرار داده و با مقرر داشتن چنین حکمی بر آن بوده تا پاره ای از نیازهای اجتماعی و اقتصادی را سر و سامان دهد.

جاءارد، مسلمانان و به خصوص آنان که دستی در مسائل فقهی دارند، در شرایط کنونی و با در نظر گرفتن توجه خاصی که به آموزه های دینی شده، مبانی اقتصادی اسلام را، در ارتباط با نیازهای روز به بحث بگذارند. خوشبختانه این کار، در حد لزوم نه کفایت، آغاز شده و در همین راستا جناب آقای حسین رحیمی با احساس مسئولیت و وظیفه دینی و با استفاده از مطالعات و بررسی های همه جانبه، که مطالب کتاب حکایت از تأمل و دقت نظرشان دارد، در این راه قدم مؤثری برداشته و امید است، این رویه ادامه یافته و کارهای مفید دیگری در همین زمینه از سوی ایشان و دیگر علاقه مندان، به جامعه عرضه گردد. انشاء الله

میرزا محمد جعفری هرندي
۱۳۸۸/۸/۲۸

دکتر محمد جعفری هرندي
۱۳۸۸/۸/۲۸

فهرست مطالب

پیشگفتار ۱۳

بخش یک: سه فصل

فصل اول

نظام اقتصادی اسلام ۲۶

۱- تعریف اقتصاد ۲۶

۲- اهمیت اقتصاد در اسلام ۲۷

۳- نیاز بشر به نظام اقتصادی ۲۸

۴- اقتصاد وسیله عبادت و آزمایش ۳۱

۵- اقتصاد اسلامی و خواسته‌های روانی ۳۲

فصل دوم

اقتصاد تدبیری ۳۴

۱- اوضاع اقتصادی جهان قبل از اسلام ۳۴

۲- در عصر پیامبر (ص) ۳۵

۳- در عصر خلفا ۳۷

۴- در عصر امیر مؤمنان امام علی (ع) ۳۹

سفارش امام علی (ع) به مأمورین وصول زکات ۴۱

فرمان حضرت امیر نسبت به خراج و مالیات ۴۲

الف- رعایت حال خراج دهندگان ۴۲

ب- مسئولیت در برابر گرفتن خراج ۴۲

پ- همیاری اقتصادی دولت و مردم ۴۲

ت- استفاده از مالیات در جهت عمران و آبادی ۴۲

ث- نسبت به صنعتگران و بازرگانان ۴۲

ج- نسبت به محکومین و گرانفروشان ۴۳

ح- رسیدگی به طبقات پایین ۴۳

خ- برهیز از تبعیض ۴۳

۴۲	د- وضع خراج
۴۵	۵- در عصر خلفای بنی امیه
۴۷	۶- در عصر خلفای عباسی
۴۷	الف- وضع کشاورزی
۴۸	ب- صنایع
۴۸	پ- تجارت
۴۸	ت- راههای تجارت
۴۹	ث- دیوان
۴۹	ج- مقاسمه
۵۰	د- پول و حواله
۵۰	۷- در عصر امام محمد باقر (ع)
۵۲	۸- در عصر امام صادق (ع)
۵۲	۹- در عصر غیبت
۵۳	نتیجه‌گیری

فصل سوم

۵۶	اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام
۵۶	۱- مالیات اسلامی
۵۶	الف) سیر تحول مالیات
۵۷	ب) مالیاتهای اسلامی
۵۷	ج) طبقه‌بندی مالیاتهای اسلامی
۵۷	الف) مالیاتهای ثابت
۵۷	ب) مالیاتهای حکومتی
۵۸	۲- معنای لغوی و اصطلاحی زکات
۵۹	معنای اصطلاحی و شرعی زکات
۶۰	۳- فلسفه وجوب زکات
۶۲	۴- اهمیت زکات در اسلام
۶۴	۵- ویژگی‌های اقتصادی زکات

۶۵	۶- فلسفه تشریع زکات
۶۶	الف) تأمین مالی درماندگان
۶۶	ب) برای پاک کردن افراد و اموال آنان
۶۶	ج) حفظ اموال
۶۷	د) افزون شدن اموال
۶۷	ه) منبع درآمدی برای دولت
۶۷	۷- مفهوم زکات در آئین‌های مختلف
۶۹	۸- زکات در ترازوی عقل
۷۰	۹- فواید پرداخت زکات
۷۰	الف) فواید مادی
۷۱	ب) فواید معنوی
۷۳	۱۰- مصادیق معنوی زکات
۷۴	۱۱- زکات در کلام معصومین (ع)
۷۷	۱۲- زکات در قرآن کریم
۸۴	۱۳- پیامد نپرداختن زکات
۸۴	الف) از نظر قرآن کریم
۸۶	داستان شگفت انگیز
۸۷	ب) از دیدگاه معصومین (ع)

بخش دو: هفت فصل

فصل اول

۹۴	شرایط عمومی وجوب زکات
۹۴	۱- بالغ و عاقل باشد
۹۶	۲- آزاد باشد
۹۸	۳- مالکیت تام باشد
۱۰۰	۴- امکان تصرف کامل در مالش را داشته باشد
۱۰۳	شرایط ضمان در زکات
۱۰۳	عدم ضمان کافر

- موارد استحبابی زکات ۱۰۶
- ۱- نباتاتی که از زمین روئیده می شوند ۱۰۶
- ۲- در مال التجاره و سرمایه ۱۰۶
- ۳- در اسب ماده سائمه ۱۰۷
- پرداختن زکات روز درو کردن، مستحب است ۱۰۸
- موارد زکات ۱۰۹
- اموالی که زکاتشان واجب است ۱۱۰
- گفتار معصومین (ع) در مورد وجوب زکات ۱۱۰
- نکته اول- عدم گسترش اجناس زکوی ۱۱۶
- نکته دوم- عدم ذکر اجناس زکوی در قرآن ۱۱۶
- زکات حکم عام است ۱۱۷

فصل دوم

- شرایط مخصوص زکات دام ۱۲۰
- ۱- شرط نصاب ۱۲۰
- ۲- چریدن یا سائمه بودن ۱۲۱
- ۳- به کار و نداشتن حیوان ۱۲۴
- ۴- گذشت سال ۱۲۶
- عدم وجوب زکات پیش از گذشتن سال ۱۲۹
- شرایط وجوبی زکات شتر ۱۳۱
- نصاب در شتر ۱۳۱
- سنهای مختلف شتر و نام هر یک ۱۳۷
- آیا در پرداخت فریضه اختیار با مالک است یا ساعی؟ ۱۳۹
- حکم شترهای لاغر در فریضه چیست؟ ۱۳۹
- اگر نصاب، همه سالم ولی فریضه مریض باشند، حکم چیست؟ ۱۳۹
- اگر همه اشتران مریض یا معیوب باشند، حکم چیست؟ ۱۴۰
- سن گوسفندی که در زکات [شتر] گرفته می شود ۱۴۱
- زکات گاو ۱۴۲

شرایط وجوب زکات گاو.....	۱۴۲
نصاب گاو.....	۱۴۲
آیا در گاو وحشی زکات واجب است؟.....	۱۴۸
سنگهای مختلف گاو.....	۱۴۹
آیا در فرزندان حیوانات زکات واجب است؟.....	۱۵۰
زمان شروع سال برای فرزندان حیوانات.....	۱۵۰
اقوال در زمینه شروع سال برای سخال.....	۱۵۱
زکات گوسفند.....	۱۵۲
چه گوسفندهایی به عنوان زکات اخذ نمی گردد؟.....	۱۵۷
معانی برخی واژه گان.....	۱۵۸
زُبئی.....	۱۵۹
اکوله.....	۱۶۰
فحل ضراب.....	۱۶۰
مخاض.....	۱۶۰
سنگهای مختلف گوسفند و نام هر یک از آنها.....	۱۶۱
گرفتن قیمت در صورت فقدان فريضه چگونه است؟.....	۱۶۱
علت جواز گرفتن قیمت به جای فريضه چگونه است؟.....	۱۶۳
اگر نصاب واحد مخلوطی از گوسفند و بز باشد، تکلیف چیست؟.....	۱۶۴
عدم تفاوت در نریا ماده بودن فريضه.....	۱۶۵
اگر نصاب در میان سال غضب شود و سپس برگردد تکلیف چیست؟.....	۱۶۶

فصل سوم

زکات کشاورزی.....	۱۷۰
زکات در غلات.....	۱۷۰
جدول نصاب کشاورزی.....	۱۷۱
معانی استحباب و تقیّه در لغت و اصطلاح.....	۱۷۳
تعیین مقدار وسق.....	۱۷۶
فريضه در زکات غلات.....	۱۷۷

- اگر برای غلات از هر دو نوع آبیاری استفاده شود، تکلیف چیست؟ ۱۷۸
- اگر دو نوع آبیاری مساوی باشد، چه خواهد شد؟ ۱۷۸
- زمان وجوب و اخراج زکات ۱۷۹
- زمان پرداخت زکات غلات ۱۸۲
- ملاک در نصاب ۱۸۳
- اگر مقداری از محصول تلف شود، ضامن کیست؟ ۱۸۴
- آیا خرص و تخمین جایز است؟ ۱۸۵
- زمان خرص و تخمین ۱۸۵
- آیا خرص مختص نخل و درخت انگور است؟ ۱۸۶
- فایده خرص و تخمین ۱۸۷
- کیفیت خرص ۱۸۷
- ملاک در خرص رضایت طرفین است ۱۸۸
- حق فسخ در صورت غبن فاحش ۱۸۸
- آیا در تخمین، یک نفر امین کافی است؟ ۱۸۹
- صفات خارص ۱۸۹
- جواز تخمین بوسیله خود مالک ۱۹۰
- چند مسئله ۱۹۱
- حکم زکات در سَلْت و عِلْس ۱۹۳
- کیفیت زکات در زراعت زمینی که اجاره شده است ۱۹۵

فصل چهارم

- شرایط زکات در طلا و نقره ۲۰۰
- مضروب بودن به چه معناست؟ ۲۰۲
- نصاب طلا ۲۰۳
- نصاب نقره ۲۰۴
- آیا میان دینار یا مثقال شرعی با مثقال عرفی و صرافی تناسب هست یا خیر؟ ۲۰۶
- مقدار اخراج زکات ۲۰۶
- آیا میان درهم با مثقال عرفی تناسبی هست یا خیر؟ ۲۰۷

دوانیق	۲۰۸
کیفیت اخراج زکات از مخلوط درهم و دینارها و خوب و کم ارزش	۲۱۰
در شمارش نصاب	۲۱۰
در اخراج فریضه	۲۱۰
کیفیت اخراج زکات از درهم و دینار ناخالص	۲۱۱
چند مسئله	۲۱۲
زکات در ظروف طلائی و نقره‌ای واجب نیست مگر به قصد فرار!	۲۱۵
عدم وجوب زکات در زیورآلات	۲۱۶
کیفیت زکات در ارث و نفقه عیال و قرض	۲۱۹
فرق پول طلا و نقره با اسکناس	۲۲۱

فصل پنجم

زکات تجارت	۲۲۴
آیا زکات در مال التجاره واجب است؟	۲۲۴
شرایط استحباب زکات در مال التجاره	۲۲۴
احادیث وارده بر استحباب زکات	۲۲۶
آیا در سود حاصل از تجارت زکات تعلق می‌گیرد؟	۲۲۸
اقوال در زکات تجارت	۲۳۰
زکات‌های مستحبی	۲۳۱
آیا در سبزیجات و مثل آن زکات وجود دارد؟	۲۳۶
آیا پرداخت زکات واجب فوری است؟	۲۳۸
آیا مالک، زکات خودش را بخرد، کراهت دارد؟	۲۳۸
پرداخت وجوب فوری زکات و کیفیت عزل آن چگونه است؟	۲۳۹
آیا عزل در صورت عدم دسترسی به مستحق واجب است یا مستحب؟	۲۴۱
حکم نماء زکات در صورت عزل آن	۲۴۲
آیا انتقال زکات به شهر دیگر در صورت وجود مستحق، جایز است؟	۲۴۲

فصل ششم

زکات فطره	۲۴۶
-----------------	-----

- ۲۴۶ فطره چیست؟
- ۲۴۷ زکات فطره در کلام معصومین (ع).
- ۲۴۹ شرایط وجوب زکات فطره.
- ۲۵۲ چه مقدار فطره بردازیم و از چه چیزهایی؟
- ۲۵۴ مقدار صاع.
- ۲۵۸ نوع زکات فطره.
- ۲۵۸ آیا پرداخت قیمت در اجناس زکوی کفایت می‌کند؟
- ۲۵۹ آیا پرداخت یک صاع از دو نوع جنس جایز است؟
- ۲۶۰ اگر بخواهید، فطره را از انواع مختلف بدهید، حکمش چیست؟
- ۲۶۰ نظر فقهای اهل سنت.
- ۲۶۰ وقت وجوب و پرداخت زکات فطره.
- ۲۶۳ زمان پرداخت زکات فطره.
- ۲۶۳ شروع و ابتدای پرداخت آن.
- ۲۶۳ پایان وقت پرداخت زکات فطره.
- ۲۶۴ آیا مقدم کردن زکات فطره از وقت آن جایز است؟
- ۲۶۵ جواز تقدم به صورت قرض.
- ۲۶۵ آیا در صورت تأخیر در پرداخت زکات فطره، آن از مکلف ساقط می‌شود؟
- ۲۶۵ ضمان و عدم ضمان در زکات فطره.
- ۲۶۶ مصارف زکات فطره.
- ۲۶۶ آیا مصرف زکات فطره همان مصرف زکات مالیه است؟
- ۲۶۷ مستحبات زکات فطره.
- ۲۶۹ فرستادن زکات برای امام یا فقیه افضل است.
- ۲۶۹ آیا در صورت طلب کردن امام (ع) فرستادن زکات واجب است یا خیر؟
- ۲۶۹ حکم زکات فطره در زمان غیبت امام معصوم (ع) چگونه است؟
- ۲۷۰ آیا در صورت طلب کردن فقیه، پرداخت زکات به او واجب است یا مستحب؟
- ۲۷۰ منظور از «حوادث واقعه» و «رواة حدیث» چیست؟
- ۲۷۱ اگر مستحقین زکات زیاد باشند، تکلیف چیست؟

وضعیت زکات فطره در مورد زن ناشزه و مطلقه چگونه است؟ ۲۷۱

فصل هفتم

مصارف زکات ۲۷۴

تقسیم بندی مصارف زکات ۲۷۴

مستحقین زکات ۲۷۸

فقراء و مساکین ۲۷۹

میزان فقر ۲۸۲

زکات برای خرج تحصیل ۲۸۲

نیحوه پرداخت زکات ۲۸۳

۱- فقیر و اقوال مذاهب ۲۸۴

۲- مسکین و اقوال مذاهب ۲۸۵

۳- عاملان (کارگزاران) ۲۸۵

۴- مؤلفه القلوب (ایجاد الفت) ۲۸۶

۵- بردگان ۲۸۹

۶- بدهکاران ۲۹۰

۷- فی سبیل الله (در راه خدا) ۲۹۲

۸- ابن السبیل (در راه ماندگان) ۲۹۴

شرایط مستحقان زکات ۲۹۵

سایر احکام زکات ۲۹۷

دو نکته: ۱- کیفیت زکات در اموال مرتد ۲- زکات در صداق زن ۲۹۹

الف) مرتد فطری ۲۹۹

ب) مرتد ملّی ۲۹۹

زکات در صداق زن ۲۹۹

فهرست اصطلاحات ۳۰۲

کتابنامه ۳۰۸

پیشگفتار

مقدمه حاضر پیرامون جامعیت دین که مجموعه قوانین و مقررات موجود در آن، سبب سعادت‌مندی انسان در زندگی است، با روشن‌گرایی جدیدی به نگارش در آمده است.

موضوعاتی از قبیل: اصل وحدت هستی، تئودیسئون، منشأ علوم بشری، اقتصاد خرد و کلان، تأمین منابع مالی حکومت اسلامی و اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام و... نکات برجسته و قابل تأملی است که در این نوشتار بدان اهتمام گردید.

کلید واژه‌ها:

«دین»، «وحدت هستی»، «قانون»، «تعالیم انبیاء»، «سیاست»، «منابع مالی»، «اقتصاد سیاسی».

۱- معنای دین

لغت دین از ریشه دئنا Daena، در فرهنگ سنسکریت هند و آریائی و همچنین در فرهنگ سامی عربی به دو معنای: وجدان و حساب و شمارش آمده است، پس می‌توان، يوم الدين را چنین تفسیر کرد: روز تجسم وجدان و روز حسابرسی و شمارش اعمال حسنه و سيئه.^۱

معنی اصطلاحی دین: یعنی آیین زندگی حقیقی، برنامه تحصیل سعادت، درک قانونمندی هستی و سر تسلیم فرود آوردن در برابر آن و مجموع دستورالعمل‌هایی که از مجرای وحی توسط پیامبران، برای هدایت بشر، ارائه گشته است.

۲- وحدت هستی

نظر به اصل وحدت هستی و اصل وحدت ماهوی بشر و اینکه ماهیت بشر به عنوان موجود مسئول از آغاز خلقت حضرت آدم (ع) تا پایان کار دنیا، یکی بیش نیست و از طرفی، کوتاهترین فاصله بین دو نقطه، جز یک خط مستقیم نمی‌باشد، بدین ترتیب ربط خالق با مخلوط و ارتباط مخلوق با خالق، فقط و فقط یک صراط مستقیم می‌باشد. صدق الله العلی العظیم: اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ، فمن يتبع غير الاسلام، ديناً فلن يقبل منه^۲ «همانا دین نزد خداوند، اسلام است پس هر که غیر از اسلام دینی بپذیرد، از او پذیرفته نمی‌شود» که استاد

۱- دکتر جوادی آملی، اسماعیل، تعلیم پرورش ادیان، چاپ اصفهان، سنه ۱۳۵۴.

۲- آل عمران / ۸۵ و ۹۹.

شهید مرتضی مطهری (قدس سره) در کتاب ارزشمند «وحی و نبوت» بدان اشاره فرمودند.^۱

چون وحدت هستی به براهین فلسفی و کلامی، محرز است و در کتب معتبره حکماء و متکلمین به طور مشروح بحث شده است و نیازی به تکرار نقل آنها در اینجا نیست. بنابراین با پشتوانه آنها گفته می‌شود، که جامعیت هستی قابل انکار نیست و نظام عالم، نظام احسن است و در آن هیچ تفاوت و فتوری نیست^۲ و کمترین ظنت و بخل در ساحت مقدس لطف تامه‌اش، نسبت به هدایت بشر راه ندارد، چون اگر غیر این باشد، ظلم خواهد بود، حال آنکه «ان الله لیس بظلام للعبید»^۳ پس «بهدی للتی هی اقوم»^۴.

۳- قانون و مقررات

فرق بین قانون و مقررات این است که قانون (معرب گانون = Canon = رابطه) امریست کشفی نه وضعی یعنی احدی از بشر نمی‌توانند، قوانین فیزیکی یا شیمیایی، ریاضی یا پزشکی را وضع کنند، بلکه علماء مربوط با تلاش و جدیت موفق به کشف رابطه یا قانون می‌شوند.

اما نحوه اجرای آن بر حسب مقتضیات زمان مکانی یا جبر موقعیت که به ضرورت جایگاهی مکان زمانی نیز تعبیر می‌شود و بر حسب تشخیص عقلای زمان، متفاوت است و آنهم باز می‌گردد به اصل ضرورت هست‌ها که نمودار هستی می‌باشد.

۴- سنت یا ترادیسون

از این قانون به سنت یا ترادیسون (Tradicion) تعبیر می‌کنند و همانست که به سُنَّة‌الله مذکور در قرآن مجید یاد می‌کنیم و این سَنَّة‌الله هیچ‌گاه دستخوش تبدل یا تحوّل نمی‌شود. «ولن تجد لسنة الله تبديلاً»^۵ قانونیست فراگیر و جهانشمول و امتیازش بر موضوعات و مجعولات و مسلکهای مدعی بشری اینست که نهاده‌های بشری حداکثر دامنه شمولش بین

۱- استاد شهید مطهری (ره)، وحی و نبوت، چاپ قم، نشر ملاحظه، فصل (دین یا ادیان).

۲- ملک / ۳ «ماتری فی خلق الرحمن من تفاوت».

۳- آل عمران / ۱۸۲ «و خداوند نسبت به بندگان ستمگر نیست».

۴- اسراء / ۹ «همانا این قرآن به راست‌ترین راه رهنمون است».

۵- قاطر / ۴۳.

رحم تا قبر می‌باشد، لکن دامنه شمول سنه‌الله بر حیات بشری از ماقبل رحم تا مابعد قبر می‌باشد؛ مثلاً، لقمه حرام، مایه ولد صالح نمی‌شود و عمل فاسد، مایه نیل به جنات النعیم نمی‌گردد. همین قدر بسنده کنیم که موضوعات و مجعولات بشری در مقدمات حیات فردی و یا عواقب اعمال بشری در نشئه ضروری، گنگ و الکن و خاموش است.

حاصل جمع مطالب مذکوره، ثبوت جامعیت دین یا سنه‌الله است که تمام زوایای حیات فردی، خانوادگی و اجتماعی بشر در سه مرحله: ماقبل طبیعت، در طبیعت و مابعدالطبیعه را شامل می‌شود.

۵- تعالیم انبیاء منشأ علوم بشری

بدین ترتیب کوته فکرائی که دین را در اداره حیات بشری نابسند می‌انگارند، خیال ناپسندی دارند. مضافاً این که با مراجعه به تاریخ علم سرگذشت حکماء^۱ مسلم می‌شود که منشأ علوم بشری، تعالیم انبیاء علیهم السلام می‌باشد و آنچه که در قرآن مجید بطور نمونه مندرج است، گویای این حقیقت است که:

دانش دریانوردی و فن کشتی سازی یادگار است از حضرت نوح علیه السلام و نیز دانش رده بندی جانوری بر اثر رهنمود وحی مقدس، به عهده حضرت نوع نبی علیه السلام پدید آمده است و دانش اقتصاد خرد و کلان و دانش روانکاوی رؤیا از یادگارهای حضرت یوسف نبی علیه السلام است و دانش طبیعی و ریاضی و الهی به عنوان شاخه حکمت را، حضرت ادیس بنیان نهاد که با عنوان هرِمِس مثلث الحکمه یا هرِمِس تریشمجیست (Hermes Trismajist) شهرت یافت.^۲

سوره مبارکه یوسف (ع) که از سُور جامع قرآن مجید است، یکدوره برنامه هایی تربیتی، روانی، اقتصادی، مدیریت، سیر و سلوک و بحث‌های عالی توحیدی و خلاصه، نبوت خاصه یا سرگذشت کامل یک پیامبر نمونه را در بر دارد که حضرت یوسف علیه السلام را به

- جورج سارتن، تاریخ علم، ترجمه احمد آرام، تهران، چاپ امیرکبیر، ۱۳۳۶ و پی یمروسو، تاریخ علوم، ترجمه حسن صفاری، تهران، چاپ امیرکبیر.

۱- شهرزوری، نزه الارواح یا تاریخ الحکماء، ترجمه ضیاءالدین دری، تهران، چاپ اول + قفطی = تاریخ الحکماء ترجمه خانم دارائی، چاپ دانشگاه تهران.

۲- دکتر نصر، سید حسین، علم فرهنگ در تمدن، ترجمه احمد آرام، تهران، انتشارات خوارزمی.

عنوان بنیانگذار اقتصاد اسلامی، اعم از اقتصاد کلان و یا اقتصاد خرد، معرفی می‌کند.

۶- تعریف اقتصاد

اقتصاد عبارتست از دانش تنظیم درآمد و هزینه. اگر برای کل جامعه و درازمدت باشد، آنرا اقتصاد کلان گویند؛ مثل، برنامه ریزی چهارده ساله (= ۲ هفت سال) برای چهار مملکت فعلی که در آنروز یک مملکت به حساب می‌آمد که در مجموع به عنوان کشور مصر خوانده می‌شد و اگر برای افراد جامعه در کوتاه مدت باشد، آن را اقتصاد خرد گویند و این همان جیره بندی غذایی و تقسیم به تعداد سرانه افراد می‌باشد. داستان گفتگوی حضرت یوسف (ع) با برادران درباره تعداد افراد و داشتن برادر و پدر پیر در منزل و اصرار حضرت یوسف مبنی بر به رأی العین دیدن برادرشان، جهت اثبات گفتارشان، نمونه‌ای از برنامه ریزی اقتصادی می‌باشد که در قرآن مجید، بسیار موجز و زیبا بیان شده است.

۷- تقسیم بندی اقتصاد

اقتصاد را به طور کلی می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱-۷. اقتصاد تحلیلی یا علم اقتصاد، هدفش کشف روابطی است که بین پدیده‌های اقتصادی و مکانیسمهای اقتصادی وجود دارد.

۲-۷. اقتصاد تدبیری یا سیاستهای اقتصادی، هدفش این است که دولت با توجه به شرایط خاص زمانی و مکانی یک روش اقتصادی را پیشنهاد کند که در یک زمان و مکان خاص اجرا شود و هرگاه شرایط تغییر کرد، این تصمیمات هم عوض شود. در اسلام این کار مربوط به امام معصوم (ع) و ولی فقیه است که می‌تواند، در شرایط خاص قوانینی ثانوی و تدبیری مطابق با مصلحت جامعه و نیاز روز به طور موقت وضع کند.

۳-۷. اقتصاد تشریعی یا سیستم اقتصادی، اسلوب و روشی است که جامعه ترجیح می‌دهد، در حیات اقتصادی و حل مشکلات عملی خود، از آن پیروی کند و مقصود ما از اقتصاد اسلامی، سیستم و روشی است، که اسلام در تنظیم حیات اقتصادی دارد.

اقتصاد تشریعی شامل چند بخش است:

۱-۳-۷. اقتصاد سیاسی اجتماعی:

۱- مالیات در اسلام ۲- زکات ۳- خمس ۴- انفال ۵- بیمه ۶- بانک.

۲-۳-۷. اقتصاد مردمی:

۱- تعدیل ثروت جامعه ۲- حفاظت اموال جامعه

تبدیل ثروت جامعه عبارتند از:

- ۱- وقف ۲- حبس (وقف منافع مال) ۳- هبه (بخشش) ۴- صدقه (بخشش به مستمندان) ۵- وصیت ۶- نذر ۷- کفّاربت ۸- حق استفاده از اموال دیگران ۹- اموال پیدا شده، جا مانده، متروکه و مسروقه ۱۰- مهلت به بدهکار تنگدست.

حفاظت اموال جامعه عبارتند از:

«ممنوع التصرف بودن در اموال خویش».

- ۱- صغیر ۲- دیوانه ۳- سفیه ۴- افلاس (ورشکستگی) ۵- بیمار مشرف به موت.

۳-۳-۷. اقتصاد کشاورزی:

- ۱- اجای موت ۲- شرکت ۳- قسمت ۴- شفعه ۵- شرکت در تولید زراعی (مزارعه) ۶- شرکت در بوستان و آبیاری (مسابقات) ۷- اجاره و سرقفلی ۸- استخدام ۹- جعاله.
- ۳-۳-۷. اقتصاد بازرگانی:

- ۱- بیع و معامله ۲- صلح ۳- ودیعه ۴- دین و وام ۵- قرض الحسنه ۶- رهن ۷- مضاربه ۸- ربا ۹- بلیتهای بخت آزمایی.
- ۳-۳-۷. اقتصاد صنعتی:

- ۱- انحصار صنایع و ثبت اختراعات ۲- ارزش ۳- ارزش اضافی ۴- ابزار تولید ۵- قانون لاضرر ۶- حقوق کارگر ۷- مالکیت و حدود آن.
- ۳-۳-۷. اقتصاد سیاسی

در دیدگاه اسلام، اقتصاد سیاسی مطرح است و به فرموده رسول اکرم (ص): «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» تمام فلاح و رستگاری در اعتقاد زیربنائی توحید و عدم گرایش به شرک و عدم تعظیم و تکریم و تصدیق در برابر استکبار است و به فرموده امام راحل (قدس سره) «تمام مقصد ما، مکتب ماست».

بنابراین در فرهنگ اسلامی، سیاست اقتصادی مقبول نیست، بلکه اقتصاد سیاسی داریم و تا آنجا باید به عمران و آبادی حیات دنیوی اهمیت بدیم، که بتوانیم در سیر الی الله و تعالی روحی توفیق حاصل کنیم. همچنانکه به فرموده حق تعالی: ولا تنس نصیبک من.

۱- امام خمینی (ره) سید روح الله، تلخیصی از مباحث اقتصادی، رساله نوین، ج ۲، بخشهایی از تحریر الوسیله، ترجمه

الدنیا^۱؛ یعنی نباید از نصیب و بهره مندی حیات دنیوی خود را محروم کنیم و گهر دُر را «علیکم بنظم امرکم»^۲ و «من لا معاش له لا معادله»^۳ و «اقصد فی مشیک و معیشک»^۴ را زینت گوش جان قرار دهیم و همچنین «انا الیه راجعون» را نصب العین خود سازیم و محور حرکات جوهری خود را، سیر الی الله بدانیم. آن وقت است که تمام حرکات فردی و اجتماعی ما بر محور خدانگری و خدامداری می باشد و اگر به عمران حیات می پردازیم به لحاظ اینست که مزرعه خوبی برای سرای جاوید باشیم و حرام را از خلال جدا سازیم و حق الناس را ضایع نگردانیم و حق الله را هم تأدیه کنیم.

۹- اكمال دين

احیاء و تکمیل دین با بعث خاتم پیامبران حضرت محمد بن عبدالله (ص) و وجود قوانین امضائی و تأسیسی در بیان شریف: «الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی و رضیت لکم الاسلام دیناً»^۵ که ضمانت عقلی و نقلی در صلاحیت اداره امور بشری بر اساس دین است، تصریح گشت، خاصه با توجه به شأن نزول شریفه مذکور، ولایت و سرپرستی امور دنیوی و اخروی با تعیین امام معصوم (ع) جامعیت دین احراز شد، زیرا سیاست (مملکتداری) با امامت توأم است و عنوان کتاب پر محتوای «الامامه و السیاسه» ابن قتیه دینوری در این زمینه مقرون به صحت است.^۶

۱۰- سیاست و منابع مالی

سیاست هم به معنای تنبیه و بیدارباش است (در مفهوم تربیتی و حقوق جزا) و هم به معنای هوشیاری در تنظیم روابط اجتماعی (قرد و جامعه یا حقوق مدنی + جامعه یا جوامع دیگر یا حقوق بین الملل) هر دو معنا، در کتابهای قابوس نامه^۷ و سیاست نامه^۸ و گلستان

۱- قصص / ۷۷.

۲- نقل از معصوم (ع).

۳- همان.

۴- رسول اکرم (ص)، نهج القضاة.

۵- مائده / ۳ «امروز کافران از دین شما نومیدند، پس از آنها نهراسید و از من بترسید، امروز دینتان را کامل و نعمتم را بر شما تمام کردم».

۶- ابن قتیه، السیاسه و الامامه، اهل دینور خراسان، قرن چهارم هجری، چاپ مصر.

۷- وشمگیر، قابوس نامه، تصحیح استاد یوسفی، چاپ تهران.

۸- طوسی خواجه نظام الملک، سیاست نامه، تصحیح هملوث ریتز، چاپ سال ۱۳۴۰.

سعدی^۱ و ده ها کتب دیگر بکار رفته است.

اما کتاب جامع و اساسی و ماندگار قرن ها، همان کتاب «الاحکام السلطانیه ماوردی» و کتاب دیگری به همین عنوان از دانشمند معاصر وی قاضی ابویعلی محمد بن الحسین الفراء متوفی ۴۵۸ هجری قمری می باشد.^۲ در این دو کتاب ارزشمند، علاوه بر بحث های روائی و کلامی و فقهی در مسأله ولایت و امامت و انواع ولایت، به منابع مهم مالی در حکومت اسلامی پرداخته می شود؛

مثلاً، در کتاب ماوردی، باب ۱۱ در ولایت صدقات و فصل اول در زکات مواشی، ص ۱۱۴ و فصلی در زکات ثمار نخل و شجر، ص ۱۱۷ و فصلی در زکات الزروع، ص ۱۱۸ و فصلی در زکات الفضة و الذهب، ص ۱۱۹ و فصلی در زکات معادن، ص ۱۲۰ و سپس درباره اوصاف عاملین صدقه و در باب ۱۲ در اقسام فیه و غنیمه، ص ۱۲۶ و در باب ۱۳ راجع به جزیه و خراج و باب ۱۵ راجع به استخراج آب و احیاء منوات و به همین ترتیب قوانین و مقررات امور مالی و دیوان محاسبات و سازمان برنامه و بودجه را شرح می دهند. البته در کتب متفرقه دیگری مثل «الخراج قدامه بن جعفر» (قرن سوم هجری) و «کتاب المیاء و امثال» آن که مستقلاً در امور خراج نوشته شده است و همچنین جرجی زیدان در «تاریخ تمدن اسلامی» (جلد سوم) راجع به منافع مالی حکومت اسلامی به تفصیل بحث کرده است.

و گوستاولوبون فرانسوی نیز در کتاب «تمدن اسلام و عرب» به این امر قابل توجه، پرداخته است. در هر صورت باید گفت؛ حکومت های دینی در طی ۱۴ قرن گذشته امور دنیوی و اخروی جامعه را مد نظر داشته اند و تجارب فراوانی برای نسل حاضر به یادگار گذاشته اند. پس با قاطعیت می توان گفت، که حکومت دینی با غنای فرهنگی غیر قابل انکاری که دارد، به خوبی می تواند امور اجتماعی را اداره کند و نغمه های ناموزون جانشین کردن مدیریت علمی به جای مدیریت دینی، کاملاً غیر مسموع است.

۱- سعدی، گلستان، تصحیح استاد خطیب رهبر، تهران، نشر صفلی شاه.

۲- این کتاب را محمد حامد از علماء الازهر تصحیح کرد و با کتاب ماوردی (متوفی ۴۵۰) در یک جلد توسط دفتر تبلیغات اسلامی در قم، سال ۱۴۰۶ هجری از روی چاپ قاهره (۱۳۹۳ هجری) افست و منتشر شد.

۱۱- دو نکته:

دو نکته را باید یادآور شد: یکی ادعای ملی گرایان یا ناسیونالیستها، دیگری، اشکال تراسی مادیون یا ماتریالیستها.

الف) سخن ملی گرایان چنین است که اسلام در امر حکومت داری فاقد ابزار اداری بود و تمام آن را از طریق ایرانیان فراگرفت؛ مثلاً، دیوان و دفتر و برید (= پست) و نظایر اینها و حتی اعیاد و جشن نوروز و مهرجان و دیگر مراسم ملی ایرانی مقبول و رایج جهان اسلام گشت.

منشأ این گونه حرف‌ها، دانشگاه آمریکائی در بیروت بود که نشریاتی با عنوان «معهدالدرات الادبیه» که حاصل مقالات آن، تحت عنوان تمدن و فرهنگ ایرانی و تأثیر آن در تمدن اسلام و عرب به صورت کتابی مستقل چاپ شد.^۱

و منشأ دیگر، «مجله ایران کرده» به کوشش آقای ابراهیم پورداود و پیگیری دکتر محمد مقدم (که خود را مَهْمَدُ مَقْدَم می نامید) بود.

بیدار گر نستوه، زنده یاد، استاد شهید مرتضی مطهری (قدس سره) با نوشتن کتاب شریف «خدمات متقابل اسلام و ایران»^۲ به رفع اشکالات و اثبات جامعیت فرهنگ اسلامی در ابعاد ادبی، فلسفی، فقهی، عرفانی و سیاسی پرداخت و تکمله آن را یک دوره کتاب «جهان بینی» و «علوم اسلامی» قرار داد که الحق و الانصاف خدمت شایان توجه و غیرقابل انکاری نمود، که رضی الله عنه:

ب) دیدگاه مادیون که زیربنای سیاست جامعه را اقتصاد می داند و تمام مسائل حقوقی و فرهنگی و هنری را روینای این امر می پندارد و معتقد به سیاست اقتصادی هستند؛ یعنی، به مقتضای منافع مادی، روابط مدنی، حقوقی، اجتماعی و بین الملل را تنظیم می کنند. این دیدگاه طبق نظریه اسلام مردود است، زیرا اقتصاد رویناست نه زیربنا.

۱- این کتاب به قلم آقای دکتر محمد محمدی استاد ادب فارسی دانشگاه مذکور می باشد که چندی هم در قبل از انقلاب رئیس دانشکده الهیات تهران بود. کتاب مذکور دو بار توسط دانشگاه تهران چاپ و منتشر گشت و اخیراً با عنوان فرهنگ ایرانی توسط انتشارات طوسی در قطع رقعی منتشر شد.

۲- این کتاب پرمحتول و ارزشمند مکرر در تهران و قم چاپ و منتشر شد.

۱۲- حاصل کلام

حاصل کلام اینست که از لحاظ مکتب توحیدی، مبدأ هستی و یکسانی ماهیت بشری، یک قانونمندی لایتغیر جاودانه بیش نیست و همین سنه الله را دین گویند، که تمام زوایای حیات مادی و معنوی بشر را تنظیم کرده است و جامعیت دین و قدرت اداره امور عالم با عدل تکوینی و احاله امور بشری با بیان مقدس «و امرهم شورا بینهم»^۱ در سایه حجت باطنی یا عقل الهی با تطابق حجت ظاهری یا نبوت و شریعت حقه به طور کامل، بر ترازوی عدل تشریعی می باشد و آدمی ولگرد و رها شده نیست: «ایحسب الانسان ان یرک سدی»^۲ و به برهان لطف، تحت هدایت تامه عامه و خاصه حق تعالی می باشد، که خداوند حکیم جل جلاله فرمود: «ربنا البذی اعطی کل شیء خلقه ثم هدی»^۳.

و از آن جمله برنامه تنظیم هزینه های مشروع و حذف هزینه های نامشروع و تلاش در نوسازی و بهسازی حیات مادی در کنار نوسازی و بهسازی حیات معنوی که «انما یعمر مساجد الله من آمن بالله و الیوم الآخر»^۴ می باشد، آنهم به مدد و اذن خالق هستی است. بنابراین دین پویا و جاودانه است و هرگز کهنه نمی شود، آنچه کهنگی می پذیرد، فکر و ذهن بدآموز است نه حقیقت دین. زیرا هرگونه تغییر و تحول موجود، در مقتضیات زمان و مکان است نه در شاکله ی دین، پس دین تغییر ایجاد می کند، اما تغییر نمی پذیرد.

برخی نو اندیشان تازه به دوران رسیده را، عقیده بر آنست که شریعت، مقوله ی انسوگرایست نه این سوگرایی؛ یعنی، بیشتر به جهان عقبی می اندیشد تا دنیا. آنان در حقیقت متور الفکران متجاهل و غفلت پیشگان متظاهرنده که از کشت زار بودن دنیا، سخت در ضالالتند. نکاتی که در «جامعیت دین» بدان اشاره شد، پرده ی ابهام را، از عدم تصویر جهان شمولی دین زدوده و آراء هتک آلود و ناصواب کج اندیشان و معاندان را، در می نوردد و بیانگر آنست که فرهنگ غنی اسلام در زمینه های؛ عبادی، سیاسی، اجتماعی، نظامی و

۱- شوری / ۳۸ «و آنانکه پروردگارشان را اجابت کردند، کارهایشان را به مشورت با یکدیگر گذاشتند».

۲- قیامت / ۳۶ «آیا انسان می پندارد که مهمل و معطل واگذارندش؟».

۳- طه / ۵۰ «خدای ما آن کسی است که او همه موجودات عالم را نعمت وجود بخشیده و سپس برای کمالش هدایت کرده است».

۴- توبه / ۱۸ «مسیح خدا را کسی آباد می کند که به خدا و روز رستاخیز ایمان آورد».

اقتصادی، آراء معقول و منطقی، مطابق شریعت توحیدی، ارائه نموده است.

از آن میان نظام اقتصادی اسلام، دارای قوانینی است که بر اساس جهان بینی الهی استوار بوده که عمل به آن باعث افزایش تولید و توزیع عادلانه و زندگی مرفه همراه با آزادی را به ارمغان می آورد، تا آدمی با آرامش به سوی کمال معنوی رهنمون گردد.

مجموعه حاضر به دو بخش تقسیم می شود؛

بخش اول، در سه فصل، پیرامون؛ نظام اقتصادی اسلام، اقتصاد تدبیری و اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام، پرداخته شده است.

بخش دوم، به هفت فصل، در زمینه یکی از موثرترین گزینه‌ی اقتصاد سیاسی اجتماعی اسلام یعنی زکات و احکام آن (زکات دام، زکات کشاورزی، زکات نقدین (طلا و نقره)، زکات تجارت، زکات فطره و مصارف زکات) با استناد به قرآن کریم، سنت اهل بیت (ع) و فقه پویا به نگارش در آمده است.

اللهم اجعلنا من المتمسکین بولایه علی بن ابیطالب (ع) و اولاده الائمه المعصومین و اجعل عواقب امورنا خیرا و اغفر والدینا و اساتذتنا.